

Marek Jodkowski

Geneza i powstanie katolickiej parafii i w Dąbrównie w XIX wieku

Studia Redemptorystowskie nr 11, 305-316

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Ks. Marek Jodkowski
UWM – Olsztyn

GENEZA I POWSTANIE KATOLICKIEJ PARAFII W DĄBRÓWNI W XIX WIEKU

- Słowa kluczowe:** diaspora diecezji chełmińskiej, Prusy Wschodnie, Niemcy w XIX wieku, budownictwo sakralne, duchowieństwo chełmińskie
- Keywords:** the diaspora of the Bishopric of Culm, East Prussia, Germany in the 19th century, religious buildings, the clergy of Culm
- Schlüsselwörter:** Diaspora der Diözese Kulm, Ostpreußen, Deutschland im 19. Jh., Sakrales Bauwesen, Geistlichkeit der Diözese Kulm

Historycy i pasjonaci przeszłości od dawna zajmowali się dziejami Dąbrówna. Wśród cenniejszych publikacji warto wymienić m.in. *Kronikę miasta Dąbrówna* zredagowaną przez Chrystiana Beniamina Bocka¹ oraz *Dzieje miasta Dąbrówna w Prusach Wschodnich 1326–1926. Dla uczczenia sześćsetlecia miasta* autorstwa Helmutha Meyego². Niekwestionowaną, przewodnią rolę w popularyzowaniu historii Dąbrówna należy przypisać obecnie Waldemarowi Mierzwie, który opracował m.in. dwujęzyczną monografię *Dąbrówno: Gilgenburg, którego nie ma...* oraz *Dąbrówno*³. Niestety, większość tych publikacji dość lapidarnie odnosi się do dziejów Kościoła katolickiego w tym mieście w XIX wieku. Jedną z przyczyn jest z pewnością brak źródeł bezpośrednich, zgromadzonych niegdyś w archiwum diecezjalnym w Pelplinie, którego zasoby spłonęły w czasie II wojny światowej⁴. Aby uzupełnić te informacje, należy skoncentrować się na analizie dziewiętnastowiecznych artykułów i notatek prasowych oraz archiwaliów zdeponowanych w Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn (obecnie Bonifatiuswerk). Stowarzyszenie wspierało budowę kościołów i rozwój sieci parafialnej na terenach diaspory katolickiej.

¹ *Kronika miasta Dąbrówna*, red. Ch.B. Bock, opr. G. Białuński, Dąbrówno 2003.

² H. Meye, *Dzieje miasta Dąbrówna w Prusach Wschodnich 1326–1926. Dla uczczenia sześćsetlecia miasta*, tłum. R. Wolski, Warszawa–Dąbrówno 2001.

³ W. Mierzwa, *Dąbrówno: Gilgenburg, którego nie ma...*, Dąbrówno 2000; tenże, *Dąbrówno*, Dąbrówno 2000.

⁴ Por. A. Liedtke, *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej do 1945 roku*, Pelplin 1994, s. 106.

1. Rys historyczny

Powiększająca się liczba ludności katolickiej we wschodniopruskim Dąbrównie i okolicach, gdzie dominującą konfesją był luteranizm, skłoniła władze diecezji chełmińskiej do roztoczenia opieki pastoralnej nad tym obszarem. Wskutek prośb wiernych już od końca 1860 roku ksiądz z Turowa sprawował w wynajętym, prywatnym domu w Dąbrównie comiesięczną Mszę św. Pierwszym duszpasterzem w tym mieście został mianowany 23 września 1862 roku wikariusz z Lidzbarka Abdon Stengert⁵. Rozpoczął on posługę w Dąbrównie 29 września 1862 roku⁶, co wiązało się z erygowaniem katolickiej placówki duszpasterskiej w tej miejscowości⁷.

Brak odpowiedniej opieki pastoralnej przed ustanowieniem stacji misyjnej w Dąbrównie spowodował, że znaczna część katolików popadła w indyferentyzm religijny⁸. Różnice konfesyjne określano lapidarnie: „To wszystko równo”, „To jeden Bóg”⁹. Zarówno dzieci z rodzin katolickich, jak i mieszanych wyznaniowo uczęszczali do szkół protestanckich. Osłabiało to mocno przywiązanie do wyznawanej wiary¹⁰. Już po półtorarocznym funkcjonowaniu katolickiej placówki duszpasterskiej stwierdzono częstsze przystępowanie wiernych do sakramentu Eucharystii i spowiedzi św. Ponadto więcej osób uczestniczyło w niedzielnych i świątecznych nabożeństwach. O ile wcześniej katolicy bardzo często umierali bez sakramentu namaszczenia chorych, o tyle w opisywanym okresie przezornie przyjmowano ten sakrament podczas pojawiających się chorób¹¹.

Jednym z pierwszych zadań nowego duszpasterza była budowa domu parafialnego, w którym miała znajdować się również sala lekcyjna. Na te prace oraz na wzniesienie budynków gospodarczych wydano 4795 talarów, 9 srebrnych groszy i 2 fenigi. Kupno parceli budowlanej, terenu pod przyszły cmentarz,

⁵ „Amtliches Kirchenblatt für die Diözese Culm” [dalej: AK] 1864, s. 24; *Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, Pelplin 1904, s. 379; *Rocznik Diecezji Warmińskiej* 1985, Olsztyn 1985, s. 391; W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, Olsztyn 1925², s. 97; H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920*, Pelplin 1995, s. 315; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, Braunsberg 1927, s. 119.

⁶ *Übersicht über die vom Bonifacius-Vereine gegründeten und unterhaltenen resp. unterstützen Missionen und Schulen (Fortsetzung)*, „Bonifatiusblatt” 1863, nr 2, s. 39.

⁷ AK 1863, s. 13; *Die Missionen und Missions-Schulen in der Diözese Culm im Jahre 1863*, „Bonifatiusblatt” 1864, nr 2, s. 24.

⁸ *Übersicht über die vom Bonifacius-Vereine gegründeten und unterhaltenen resp. unterstützen Missionen und Schulen (Fortsetzung)*, dz. cyt., s. 39.

⁹ Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn (dalej: Arch. Paderborn), Teczka: Gilgenburg (2 stycznia 1863).

¹⁰ *Übersicht über die vom Bonifacius-Vereine gegründeten und unterhaltenen resp. unterstützen Missionen und Schulen (Fortsetzung)*, dz. cyt., s. 39.

¹¹ *Die Missionen und Missions-Schulen in der Diözese Culm im Jahre 1863*, dz. cyt., s. 24.

a także wytyczenie małego ogrodu kosztowało 515 talarów¹². Komitet diecezjalny Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie przekazał na ten cel 5085 talarów¹³. W latach 1863–1865 katolickie nabożeństwa sprawowano w pomieszczeniu szkolnym. Ze względu na to, że mieściła się w nim zaledwie jedna trzecia katolików z opisywanej placówki duszpasterskiej, biskup chełmiński podjął decyzję o budowie kościoła¹⁴. W 1871 roku zanotowano informację, że w domu parafialnym oprócz duszpasterza mieszka również nauczyciel, a szkoła jest dobudowana do plebanii¹⁵.

W 1863 roku wspólnota katolicka w Dąbrównie zebrała znaczną kwotę na zakup placu pod budowę kościoła. Ofiary na ten cel przesyłano zresztą z całej diecezji. Rozpoczęcie prac planowano jeszcze na 1863 lub 1864 rok¹⁶. Uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego odbyła się już 11 sierpnia 1863 roku. Przewodniczył jej dziekan Johannes Klingenberg z Lubawy w asyście licznego duchowieństwa. Zaplanowano budowę świątyni, która miała mieć 67 stóp długości i 35 stóp szerokości¹⁷. W pierwszej połowie 1865 roku nowy obiekt sakralny był wykończony zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz. Ostatecznie wzniesiono jednonawowy kościół z kamienia i cegły, z węższym i niższym prezbiterium zamkniętym wielobocznie, które oddzielono od nawy ostrołukową tęczą. W narożnikach świątyni usytuowano skarpy. Elewację wschodnią i zachodnią zaopatrzone w szczyty schodkowe. Fasadę zachodnią, z płytkim portykiem, zwieńczono nadwieszoną wieżyczką. Diecezjalne Stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie sfinansowało wykonanie licznych elementów wyposażenia stacji misyjnej, jak i rzeczy potrzebnych do pracy duszpasterskiej¹⁸. Uroczystość konsekracji kościoła ku czci św. Jana Nepomucena, której przewodniczył założyciel placówki misyjnej, a jednocześnie jej główny dobroczyńca – bp Jan Nepomucen Marwicz, miała miejsce w święto Narodzin

¹² AK 1864, s. 24. Zob. także Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg, Bericht über die Missionspfarreil Gilgenburg in O/Pr. (3 sierpnia 1872); AK 1863, s. 1.

¹³ „Bonifatiusblatt” 1865, nr 3, s. 46; *Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, dz. cyt., s. 379. Por. P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, dz. cyt., s. 119–120.

¹⁴ *Statistische Nachrichten über die in der Diözese Culm, Provinz Preußen, unter Beihilfe des Bonifacius-Vereins, seit dem Jahre 1853 bis zum Jahre 1864 errichteten Missionen und Schulen*, „Bonifatiusblatt” 1865, nr 4, s. 56; *Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, dz. cyt., s. 379; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, dz. cyt., s. 120.

¹⁵ *Umschau auf dem Arbeitsfelde des Bonifacius-Vereins über die bereits bestehenden Missionsstationen und Missionsschulen*, „Bonifatiusblatt” 1871, nr 7, s. 80.

¹⁶ *Übersicht über die vom Bonifacius-Vereine gegründeten und unterhaltenen resp. unterstützten Missionen und Schulen (Fortsetzung)*, dz. cyt., s. 39. Zob. także AK 1863, s. 22, 50, 62.

¹⁷ *Die Missionen und Missions-Schulen in der Diözese Culm im Jahre 1863*, s. 25; *Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, dz. cyt., s. 379; *Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, dz. cyt., s. 391.

¹⁸ „Bonifatiusblatt” 1865, nr 3, s. 46; *Jahres-Bericht des Diözesan-Comité's des Bonifacius-Adalbertus-Vereins*, AK 1863, s. 6. Por. H. Meyer, *Dzieje miasta Dąbrówna w Prusach Wschodnich 1326–1926*, dz. cyt., s. 109.

Maryi, 10 września 1865 roku¹⁹. W 1887 roku Richard Weiss z Elbląga wymalował wnętrze świątyni²⁰. Warto nadmienić, że w pobliżu kościoła wytyczono także cmentarz, na którym ustawiono wysoki krzyż²¹ z wizerunkiem Zbawiciela²². Poświęcenie cmentarza odbyło się 6 listopada 1864 roku²³.

Zaplecze parafialne w postaci budynków kościelnych oraz zabezpieczenie finansowe omawianej placówki duszpasterskiej pozwoliły na erygowanie w Dąbrównie parafii, co nastąpiło 28 października 1863 roku. Aprobataę ze strony władz państwowych otrzymano 16 marca 1864 roku²⁴.

W tzw. sprawozdaniu misyjnym z działalności parafii, zredagowanym w 1880 roku, informowano o konieczności nabycia kolejnych gruntów ziemskich na potrzeby proboszcza, wśród których wymieniono uprawę ziemniaków oraz wypas krowy. Ponadto zgłaszano postulat wykopania studni, ponieważ miejski potok znajdował się zbyt daleko od plebanii. Zresztą w okresie letnim woda ta nie nadawała się do spożycia²⁵.

W XIX wieku w Dąbrównie pracowali następujący duszpasterze: Abdon Stengert (1862–1866), Augustin Peta (1867–1884), Augustin Schwanitz (1888–1892) i Anton Wolszlegier (1892–1900)²⁶.

2. Szkoły katolickie

Erygowanie prywatnej, elementarnej szkoły katolickiej w Dąbrównie zaplanowano na 1864 rok²⁷. Uroczyste otwarcie miało miejsce dopiero 7 stycznia 1865 roku²⁸. Edukację rozpoczęło 11 dzieci²⁹. W 1867 roku liczba uczniów

¹⁹ *Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, dz. cyt., s. 379; *Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, dz. cyt., s. 391; W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, dz. cyt., s. 97; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, dz. cyt., s. 120.

²⁰ W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, dz. cyt., s. 98; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, dz. cyt., s. 120. Por. *Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, dz. cyt., s. 380; *Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, dz. cyt., s. 391.

²¹ „Bonifatiusblatt” 1865, nr 3, s. 46.

²² *Statistische Nachrichten über die in der Diözese Culm, Provinz Preußen, unter Beihilfe des Bonifacius-Vereins, seit dem Jahre 1853 bis zum Jahre 1864 errichteten Missionen und Schulen*, „Bonifatiusblatt” 1865, nr 4, s. 56.

²³ Tamże.

²⁴ AK 1864, s. 37–38; *Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, dz. cyt., s. 379; *Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, dz. cyt., s. 391; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, dz. cyt., s. 120.

²⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg, Missions-Pfarrei Gilgenburg in Ostpreußen (21 stycznia 1880).

²⁶ AK 1867, s. 8; A. Kopiczko, *Katalog duchowieństwa katolickiego w diecezji warmińskiej (do 1945 roku)*, Olsztyn 2003, s. 15; H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920*, dz. cyt., s. 428.

²⁷ *Die Missionen und Missions-Schulen in der Diözese Culm im Jahre 1863*, dz. cyt., s. 25.

²⁸ „Bonifatiusblatt” 1865, nr 3, s. 46.

²⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg, Bericht über die katholische Privat-Elementar-Schule zu Gilgenburg.

wzrosła do 29³⁰, zaś w 1870 roku do 30³¹. W 1866 roku podjęto decyzję o utworzeniu katolickiej placówki oświatowej w Marcinkowie. W tym celu zakupiono za 630 talarów ok. 10 morgów ziemi wraz z budynkiem mieszkalnym i stajnią³². Prywatną, elementarną szkołę katolicką w tej miejscowości erygowano 1 października 1867 roku³³. Niestety, warunki lokalowe nie były zadowalające. W następnym roku planowano budowę murowanego obiektu szkolnego dla 25 uczących się w tej miejscowości dzieci, którego kosztorys wynosił 1250 talarów³⁴.

W 1871 roku w Dąbrównie uczęszczało na zajęcia 29 katolików³⁵. W październiku 1875 roku zrezygnował z pracy w tym mieście katolicki nauczyciel o nazwisku Bronk³⁶, a 10 listopada 1875 roku zatrudniono nowego – Josepha Kuchtę. Niestety, nie przyznano mu początkowo koncesji na nauczanie, a władze państwowe zaproponowały, aby zamknąć prywatną szkołę katolicką, a dzieci posłać do szkoły ewangelickiej³⁷. W sierpniu 1877 roku podjął pracę w Marcinkowie katolicki nauczyciel o nazwisku Berendt³⁸. Jeszcze w 1877 roku, a zatem w czasie kulturkampfu, zlikwidowano prywatne szkoły katolickie na terenie parafii (w ich miejsce powołano prawdopodobnie szkoły wielowyznaniowe)³⁹. W 1885 roku otwarto w Dąbrównie dom katechetyczny, w którym uczyły się dzieci mające przystąpić do I Komunii Świętej⁴⁰. Trzy lata później zgłaszano potrzebę utworzenia nowej szkoły katolickiej w Ruszkowie. W zajęciach tamtejszej dwuklasowej placówki edukacyjnej brało bowiem udział 90 ewangelików i 25 katolików. Katolickich lekcji religii udzielał nauczyciel wędrowny F. Trikanowski, zatrudniony w parafii od 2 września 1886 roku. Za dwie lekcje tygodniowo otrzymywał on każdorazowo od władz prowincjonalnych 2,50 marki oraz z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojcie-

³⁰ *Aus der Diözese Culm*, „Bonifatiusblatt” 1868, nr 4, s. 52.

³¹ *Aus der Diözese Culm*, „Bonifatiusblatt” 1870, nr 9, s. 123.

³² *Zur kirchlichen Diözesan-Statistik des Jahres 1866*, AK 1867, s. 6.

³³ Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg (10 sierpnia 1868); *Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, dz. cyt., s. 379; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, dz. cyt., s. 120. Por. AK 1868, s. 9.

³⁴ *Zur kirchlichen Statistik des Jahres 1868*, AK 1869, s. 16.

³⁵ *Umschau auf dem Arbeitsfelde des Bonifacius-Vereins über die bereits bestehenden Missionsstationen und Missionsschulen*, dz. cyt., s. 80.

³⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg (10 sierpnia 1876).

³⁷ Tamże (25 czerwca 1876); A. Peta, *Jahresbericht über die Mission Gilgenburg*, „Bonifatiusblatt” 1876, nr 9, s. 98.

³⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg, Missions-Pfarrei Gilgenburg in Ostpreußen (21 stycznia 1880).

³⁹ *Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, dz. cyt., s. 379; W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, dz. cyt., s. 98; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, dz. cyt., s. 120.

⁴⁰ *Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, dz. cyt., s. 380. Por. P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, dz. cyt., s. 120.

cha w Pelplinie – po 1 marcu⁴¹. Warto nadmienić, że władze kościelne nosiły się z zamiarem utworzenia elementarnej szkoły katolickiej w Elgnowie, gdzie w zajęciach dwuklasowej szkoły podstawowej uczestniczyło 130 ewangelików i 50 katolików⁴². W Marcinkowie uczyło się w 1888 roku 17 katolików, a nauczycielem katolickim był Robert Kuhnke, piastujący tę funkcję od 6 czerwca 1884 roku⁴³.

W 1904 roku na terenie parafii znajdowała się jedna szkoła – w Lewąldzie Wielkim, gdzie nauczał wyłącznie katolicki nauczyciel. Do szkoły uczęszczało 68 katolików. Poza tym 10 dzieci z parafii brało udział w zajęciach szkoły katolickiej w Groszkach. W Elgnowie znajdowała się placówka oświatowa, zatrudniająca zarówno katolickiego, jak i ewangelickiego nauczyciela. Uczyło się w niej 30 katolików. Inne szkoły posiadały kadrę wyłącznie ewangelicką. Warto wspomnieć, że liczba katolików pobierających naukę w szkole w Dąbrównie wynosiła wówczas 35. Wobec braku zatrudnionego na stałe katolickiego nauczyciela lekcji religii udzielał nauczyciel wędrowny⁴⁴.

3. Ludność katolicka

W chwili erygowania stacji misyjnej obejmującej Dąbrówno i okolice mieszkało na tym terenie 1162 katolików⁴⁵. W 1863 roku liczba ta wynosiła 1055⁴⁶, zaś rok później – 1154⁴⁷. W 1868 roku odnotowano 814 katolików należących do opisywanej parafii (w tym 120 z Dąbrówna)⁴⁸. W 1871 roku powtórzono powyższe dane statystyczne⁴⁹. Liczba katolików dramatycznie spadła w 1873 roku z powodu epidemii cholery. Stwierdzono wówczas aż 71 zgonów⁵⁰. W 1877 roku na terenie parafii mieszkało ok. 1000 katolików (w tym 140 w Dąbrównie). Dzieci w wieku szkolnym było 110, z czego jedna trzecia z rodzin mieszanych wyznaniowo. Uczęszczały one do prote-

⁴¹ Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg, Missionsbericht v. J. 1888.

⁴² Tamże, Missionsbericht v. J. 1888, II.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ *Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, dz. cyt., s. 380.

⁴⁵ *Statistische Nachrichten über die in der Diözese Culm, Provinz Preußen, unter Beihilfe des Bonifacius-Vereins, seit dem Jahre 1853 bis zum Jahre 1864 errichteten Missionen und Schulen*, dz. cyt., s. 56.

⁴⁶ *Übersicht über die vom Bonifacius-Vereine gegründeten und unterhaltenen resp. unterstützten Missionen und Schulen (Fortsetzung)*, dz. cyt., s. 39.

⁴⁷ *Die Missionen und Missions-Schulen in der Diözese Culm im Jahre 1863*, dz. cyt., s. 25.

⁴⁸ Na łamach „Bonifatiusblatt” podawano informację, że do parafii należy 1171 katolików. Zob. *Aus der Diözese Culm*, „Bonifatiusblatt” 1868, nr 4, s. 52. W 1870 roku liczba ta miała wzrosnąć do 1265, co jest jednak mało prawdopodobne. Zob. *Aus der Diözese Culm*, „Bonifatiusblatt” 1870, nr 9, s. 122.

⁴⁹ Zob. *Umschau auf dem Arbeitsfelde des Bonifacius-Vereins über die bereits bestehenden Missionsstationen und Missionsschulen*, dz. cyt., s. 80.

⁵⁰ *Statistische Nachrichten über die ältern Missionsstationen der Diözese Culm*, „Bonifatiusblatt” 1874, nr 6, s. 77.

stanckich szkół⁵¹. Jedna czwarta katolickich rodzin przebywających na stałe na terenie parafii zajmowała się chałupnictwem bądź dzierżawą małych parceli ziemskich wielkości 10–20 morgów. Niestety, w przekroju społecznym ludności katolickiej dominowały ubogie rodziny robotnicze⁵². W 1879 roku do opisywanej placówki duszpasterskiej należało 1808 katolików (z czego 131 w Dąbrównie). Przebywających na stałe rodzin było 86. Liczba katolickich dzieci w wieku szkolnym wynosiła 290 (z czego 20 w Dąbrównie)⁵³.

4. Wybrane aspekty duszpasterskie

Od początku października do końca grudnia 1862 roku odnotowano w Dąbrównie 8 chrztów i 2 śluby⁵⁴. W 1863 roku ochrzczono 39 dzieci oraz asystowano przy zawarciu 11 związków małżeńskich. Po dziewięciomiesięcznym przygotowaniu dopuszczono do I Komunii Świętej 53 dzieci, z czego 29 z rodzin mieszanych wyznaniowo. Ze spowiedzi św. wielkanocnej skorzystały 604 osoby⁵⁵. Rok później odnotowano 53 chrzty, 9 ślubów (w tym 2 pary mieszane wyznaniowo) i 18 pogrzebów. Do I Komunii przystąpiło 39 dzieci, z czego 17 z rodzin mieszanych wyznaniowo. W czasie wielkanocnym komunię św. przyjęło 642 katolików⁵⁶. W 1865 roku ochrzczono 43 osoby, asystowano przy zawarciu 12 związków małżeńskich oraz pochowano 22 zmarłych⁵⁷.

W 1867 roku w parafii odbyły się 54 chrzty, 8 ślubów i 28 pogrzebów⁵⁸. Do I Komunii Świętej dopuszczono wówczas 44 dzieci. W okresie wielkanocnym udzielono 680 komunii św.⁵⁹. Rok później na niedzielne i świąteczne Msze uczęszczało ok. 160–200 wiernych (nie licząc dzieci)⁶⁰. W 1873 roku odnotowano 51 chrztów, 8 ślubów oraz 71 pogrzebów. 30 dzieci dopuszczono do I Komunii Świętej⁶¹. Dwa lata później ochrzczono 45 dzieci, pobłogosławiono 6 związków małżeńskich oraz pochowano 27 zmarłych. Do I Komunii przystąpiło 26 dzieci. Miejscowy proboszcz narzekał, że niewiele osób skorzysta-

⁵¹ Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg (15 lutego 1877).

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże, Missions-Pfarrei Gilgenburg in Ostpreußen (21 stycznia 1880).

⁵⁴ Tamże (2 stycznia 1863).

⁵⁵ *Die Missionen und Missions-Schulen in der Diözese Culm im Jahre 1863*, dz. cyt., s. 24–25. Nieco inne dane opublikowano w „Amtliches Kirchenblatt für die Diözese Culm”. W 1863 roku w opisywanej placówce duszpasterskiej odnotowano 41 chrztów, 9 ślubów i 7 pogrzebów. Zob. AK 1864, s. 24.

⁵⁶ *Statistische Nachrichten über die in der Diözese Culm, Provinz Preußen, unter Beihilfe des Bonifatius-Vereins, seit dem Jahre 1853 bis zum Jahre 1864 errichteten Missionen und Schulen*, dz. cyt., s. 56.

⁵⁷ AK 1866, s. 14.

⁵⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg (4 kwietnia 1868).

⁵⁹ *Aus der Diözese Culm*, „Bonifatiusblatt” 1868, nr 4, s. 52. Por. Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg (4 kwietnia 1868).

⁶⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg (4 kwietnia 1868).

⁶¹ *Statistische Nachrichten über die ältern Missionsstationen der Diözese Culm*, dz. cyt., s. 77.

ło z jubileuszowego odpustu przypadającego na tamten rok. Było to związane z dość znacznymi odległościami dzielącymi wieś od kościoła, brakiem zrozumienia potrzeb religijnych pracowników ze strony właścicieli ziemskich, którzy byli przeważnie protestantami, oraz doskwierającą ludności katolickiej biedą. W Mszach św. niedzielnych i świątecznych brała udział spora grupa wiernych, w przeciwieństwie do niedzielnych nieszpórów. Nabożeństwo wieczystej adoracji przypadało w parafii 6 i 7 lutego (nocą kościół pozostawał zamknięty)⁶².

W 1876 roku miały miejsce 44 chrzty, 8 ślubów i 31 pogrzebów. Do komunii św. przystąpiło 2800 wiernych, zaś w okresie wielkanocnym – 700. W niedzielnych Mszach uczestniczyło 250–300 wiernych⁶³. W 1879 roku odnotowano 77 chrztów, 13 ślubów i 54 pogrzeby. W niedzielnych Mszach brało udział 300–400 wiernych. Komunię św. przyjęło wówczas 2000–2400 osób, a w okresie wielkanocnym – ok. 800⁶⁴. W 1887 roku ochrzczono 69 osób, asystowano przy zawarciu 13 związków małżeńskich oraz pochowano 35 zmarłych. Rok później na niedzielnych nabożeństwach gromadziło się 250 osób, zaś w okresie wielkanocnym do komunii św. przystąpiło 788 wiernych⁶⁵. 28–29 maja 1892 roku miała się odbyć wizytacja parafii oraz bierzmowanie, przeprowadzone przez ordynariusza chełmińskiego⁶⁶. Należy nadmienić, że w parafii działało Bractwo Wstrzemięźliwości (od 29 czerwca 1867 roku) oraz Żywego Różańca (założone w 1884 roku)⁶⁷.

5. Finanse placówki duszpasterskiej

Na cele budowlane placówki duszpasterskiej w Dąbrównie biskup chełmiński Jan Nepomucen Marwicz przekazał 12 000 talarów⁶⁸. Na utrzymanie duszpasterza w tym mieście komitet diecezjalny Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie ofiarował w 1864 roku 300 talarów oraz 25 talarów w ramach rekompensaty. Ponadto na pensję dla nauczyciela oraz na zakup przyborów szkolnych otrzymano z tego źródła 30 talarów. Stowarzyszenie wypłaciło także 500 talarów na budowę domu parafialnego⁶⁹. Na rzecz miejscowego duszpasterza przekazano również 1000 talarów w państwowych papierach dłużnych. Kapitał fundacji zgromadzonych przy opisywanej parafii wynosił wówczas 938 talarów i 10 srebrnych groszy. Odsetki o wartości 22 talarów, 23 srebrnych gro-

⁶² A. Peta, *Jahresbericht über die Mission Gilgenburg*, dz. cyt., s. 98.

⁶³ Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg (15 lutego 1877).

⁶⁴ Tamże, Missions-Pfarrei Gilgenburg in Ostpreußen (21 stycznia 1880).

⁶⁵ Tamże, Missionsbericht v. J. 1888.

⁶⁶ AK 1892, s. 19.

⁶⁷ *Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, dz. cyt., s. 380.

⁶⁸ Tamże, s. 379.

⁶⁹ AK 1865, s. 27.

szy i 9 fenigów pobierał duszpasterz, 7 talarów, 23 srebrne grosze i 6 fenigów – kasa kościelna, zaś 4 talary i 7 srebrnych groszy – kościelny⁷⁰. Aby wzmocnić kapitał fundacji proboszczowskich w Dąbrównie, ks. Paul Nelke z Łęgowa i ks. Julius Blomin ze Starogardu Gdańskiego przekazali w 1865 roku po 100 franków w obligacjach rzymskich⁷¹. W sumie nowe fundacje proboszczowskie miały wartość 673 talarów i 10 srebrnych groszy⁷². W 1867 roku w spadku po arcyksięciu austriackim Maksymilianie parafia w Dąbrównie jako jedna z nowo utworzonych w diecezji chełmińskiej placówek o charakterze misyjnym otrzymała na rzecz zwiększenia kapitału proboszczowskiego 1000 guldenów w obligacjach austriackich, 125 talarów w czteroprocentowych listach zastawnych oraz 7 talarów i 10 srebrnych groszy w gotówce⁷³. Stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie wypłacało ponadto duszpasterzowi roczną zapomogę o wartości 300 talarów⁷⁴.

W celu powiększenia kapitału proboszczowskiego biskup chełmiński przekazał w 1868 roku placówce w Dąbrównie 2000 talarów w czteroprocentowych papierach wartościowych⁷⁵. Kapitał wszystkich fundacji opisywanej parafii wynosił wówczas 4757 talarów, 15 srebrnych groszy i 10 fenigów, z czego kapitał fundacji mszalnych stanowił 2896 talarów, 12 srebrnych groszy i 2 fenigi⁷⁶. Tę informację powtórzono także w tzw. sprawozdaniu misyjnym opublikowanym w 1871 roku. Roczna dotacja o wartości 425 talarów na utrzymanie stacji misyjnej oraz szkoły pochodziła ze Stowarzyszenia św. Bonifacego⁷⁷, z czego 300 talarów otrzymywał zapewne duszpasterz, natomiast pozostałą kwotę nauczyciel. Temu ostatniemu przysługiwał ponadto deputat drewna o wartości 15 talarów; 40 talarów pobierał z kasy diecezjalnej za pracę w charakterze organisty oraz 15 talarów z miejscowej kasy kościelnej⁷⁸. W 1872 roku kapitał fundacji proboszczowskich opiewał na 3861 talarów, 3 srebrne grosze i 8 fenigów, z czego odsetki o wartości 197 talarów, 8 srebrnych groszy i 10 fenigów rocznie przekazywano proboszczowi na poczet wynagrodzenia. Kapitał fundacji mszalnych wynosił 1972 talary, 12 srebrnych groszy i 1 feniga. Po śmierci biskupa chełmińskiego Jana Nepomucena Marwicza kapitał ten miał zostać zasilony kwotą 1000 talarów⁷⁹. Dochód proboszcza składał się z następujących donacji: z diecezjal-

⁷⁰ AK 1864, s. 24.

⁷¹ AK 1865, s. 55.

⁷² AK 1866, s. 14.

⁷³ *Zur kirchlichen Diözesan-Statistik des Jahres 1866*, AK 1867, s. 6.

⁷⁴ AK 1867, s. 23.

⁷⁵ *Zur kirchlichen Statistik des Jahres 1868*, AK 1869, s. 16.

⁷⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg (4 kwietnia 1868).

⁷⁷ *Umschau auf dem Arbeitsfelde des Bonifacius-Vereins über die bereits bestehenden Missionsstationen und Missionsschulen*, dz. cyt., s. 80.

⁷⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Gilgenburg (4 kwietnia 1868).

⁷⁹ Tamże, Bericht über die Missionspfarre Gilgenburg in O/Pr. (3 sierpnia 1872).

nego komitetu Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie – 300 talarów, odsetki z fundacji proboszczowskich – 210 talarów, 22 srebrne grosze i 10 fenigów, z fundacji mszalnych za 74 odprawione Msze św. – 58 talarów, 9 srebrnych groszy i 1 fenig, z dziesięciny osobistej – 30 talarów oraz z *iura stole* – ok. 100 talarów. Roczna pensja proboszcza wynosiła zatem 699 talarów, 1 srebrny grosz i 11 fenigów⁸⁰. Nauczyciel w Dąbrównie pobierał rocznie z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie 135 talarów za pracę w szkole katolickiej oraz 40 talarów za pełnienie obowiązków organisty. Oprócz tego z miejscowej kasy kościelnej przekazywano mu dodatkowo 20 talarów za pracę w charakterze organisty oraz 31 talarów z *iura stole* i dziesięciny osobistej parafian. W sumie roczny dochód nauczyciela wynosił 226 talarów⁸¹. Z kolei w Marcinkowie nauczyciel otrzymywał 150 talarów rocznie od Stowarzyszenia oraz możliwość uprawy 10 morgów ziemi⁸².

W 1877 roku parafia posiadała fundusz budowlany o wartości 900 marek, który miał być wykorzystywany przy opłatach związanych z pracami remontowymi kościoła. Zgodnie z wolą ofiarodawcy – biskupa chełmińskiego, kwotę tę ulokowano na oprocentowanym rachunku na co najmniej 20 lat⁸³. Kapitał fundacji proboszczowskich zdeponowanych w listach zastawnych i pod hipotekę wynosił 11 583 marki⁸⁴. W 1880 roku proboszcz otrzymywał następujące wynagrodzenie: z fundacji mszalnych – 268,58 marki, odsetki z kapitału fundacji proboszczowskich – 678,28 marki, z fundacji arcyksięcia Maksymiliana – 75 marek, z *iura stole* – ok. 600 marek, z donacji miejscowej wspólnoty parafialnej – ok. 80 marek oraz z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie – 900 marek. Jego roczna pensja wynosiła zatem 2401,86 marki. Kapitał fundacji proboszczowskich stanowił 14 598,38 marki, fundacji mszalnych – 10 870 marek, zaś fundusz budowlany – 1345,30 marki⁸⁵. W 1888 roku wartość kapitału fundacji parafialnych opiewała na 21 622,92 marki, zaś proboszczowskich – na 15 209,58 marki. Kapitał zgromadzony w ramach funduszu budowlanego wzrósł do 1901,22 marki⁸⁶. Pensja proboszcza w 1888 roku składała się z następujących dochodów: fundacje mszalne – 574,62 marki, proboszczowskie – 609,48 marki, fundacja arcyksięcia Maksymiliana – 74,23 marki, *iura stole* – 45 marek, donacje miejscowej wspólnoty parafialnej – 45 marek oraz zapomoga z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie – 900 marek. W sumie proboszcz pobie-

⁸⁰ Tamże (5 listopada 1872).

⁸¹ Tamże.

⁸² Tamże, Bericht über die Missionspfarre Gilgenburg in O/Pr. (3 sierpnia 1872).

⁸³ Tamże (15 lutego 1877).

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ Tamże, Missions-Pfarrei Gilgenburg in Ostpreußen (21 stycznia 1880).

⁸⁶ Tamże, Missionsbericht v. J. 1888.

rał 2248,33 marki rocznie⁸⁷. Katolicki nauczyciel w Marcinkowie zarabiał z kolei 820 marek rocznie⁸⁸.

6. Fundacje mszalne

Władze diecezji chełmińskiej zachęcały do ustanawiania fundacji mszalnych przy nowo erygowanej stacji misyjnej w Dąbrównie. Już w 1863 roku 220 talarów przekazał na ten cel proboszcz Johannes Matz z Grążaw⁸⁹, zaś 50 talarów – Jagłowicz⁹⁰. W 1864 roku chełmińska kuria biskupia utworzyła przy świątyni w Dąbrównie fundację o wartości 100 talarów *pro vivis et defunctis benefactoribus*⁹¹, natomiast rok później Anna Pichler na fundację mszalną ofiarowała 25 talarów, 21 srebrnych groszy i 5 fenigów⁹². W 1865 roku ksiądz diecezji trefirskiej ustanowił podobną fundację o kapitale 50 talarów⁹³, natomiast w następnym roku panna Catharina Bäumlner przeznaczyła na Msze św. 28 talarów, 8 srebrnych groszy i 3 fenigi⁹⁴. Ludwíg Kiederle z Bawarii w 1867 roku ofiarował na rzecz fundacji mszalnej 28 talarów, 17 srebrnych groszy i 1 fenig⁹⁵. W 1869 roku fundację mszalną o kapitale 22 talarów, 18 srebrnych groszy i 9 fenigów ustanowili Michael i Jofepha Schwarzenbachowie⁹⁶.

* * *

Erygowanie placówki duszpasterskiej w Dąbrównie umożliwiło ludności katolickiej pełniejszy udział w życiu sakramentalnym. Dzięki zakładanym szkołom konfesyjnym młode pokolenia miały sposobność poszerzenia wiedzy i umiejętności, a poprzez uczestnictwo w katechezie – ugruntowania wyznawanej wiary. Parafia katolicka pw. św. Jana Nepomucena i jej obiekty sakralne stały się nieodłącznym elementem dziedzictwa kulturowego Dąbrówna i okolic, które pielęgnują kolejne pokolenia mieszkańców regionu.

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ Tamże, Missionsbericht v. J. 1888, II.

⁸⁹ AK 1863, s. 33.

⁹⁰ AK 1863, s. 58.

⁹¹ AK 1864, s. 54.

⁹² AK 1865, s. 42.

⁹³ AK 1866, s. 15.

⁹⁴ AK 1866, s. 60.

⁹⁵ AK 1867, s. 27.

⁹⁶ AK 1869, s. 65.

Summary

The origins and creation of the Catholic parish in Dąbrówno in the 19th century

In the first half of the 19th century the number of Catholics in Dąbrówno in East Prussia began to increase, as a consequence of which pastoral services in this area were necessary. This task was undertaken by the priests of the Bishopric of Culm. Since 1860, Masses were celebrated once a month by the priest from Turowo. Abdon Stengert was appointed as the first priest on 23rd September 1862. A few days later, on 29th September, he started his pastoral services in Dąbrówno; this involved the creation of a pastoral institution. The new priest's task was to build a parish house, in which a classroom and a teacher's apartment would also be located. The cost of this building and utility buildings was 4795 Thaler, 9 Silbergroschen and 2 Pfennig. Catholic services were celebrated in the above mentioned classroom, but it was too small for the increasing number of worshippers. In the years 1863–1865 a church was built. It was dedicated to Saint John of Nepomuk by the bishop of Culm, Jan Nepomucen Marwicz – the main benefactor of the church. Dąbrówno received parish rights on 28th October 1863. This decision was approved by the state authorities on 16th March 1864. Private elementary Catholic schools founded in Dąbrówno (7th January 1865) and in Marcinkowo (1st October 1867) functioned till 1877. They were liquidated due to the restrictive policies of the state authorities, related to the Kulturkampf. The pastoral institution was supported financially by the Boniface and Wojciech Association in Pelplin.

Ks. Marek Jodkowski – doktor historii Kościoła, magister historii sztuki i archiwista; adiunkt w Katedrze Historii Kościoła i Dziedzictwa Kulturowego na Wydziale Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Zajmuje się historią kultury materialnej, historią Warmii w XIX i XX wieku, kampanologią historyczną i ikonografią chrześcijańską.